

Afrika'da Sınır Sorunları

Bugün Afrika'da görülen istikrarsızlık, iç çatışma ve bazı bölgelerdeki karışıklıkların başlıca sebebinin, sömürge yönetimlerinin geride bıraktıkları suni sınırlar ve azınlıklar gibi siyasi meseleler teşkil etmektedir.

İlk defa Kartaca Savaşları sırasında Romalılar tarafından kullanılan Afrika adı, Romalıların Tunus'un yerlilerine verdikleri Afer veya Afri adından türetilmiştir ve "Afrilerin ülkesi" anlamına gelmektedir. Başlangıçta yalnız Tunus için kullanılan Afrika adı, daha sonra Mısır'ın batısındaki diğer kıyı ülkelerinin tamamı ve nihayet bütün kıta için kullanılmıştır.¹

Süveyş Kanalı ile Kızıl Deniz'in batı yakasından ötesi Afrika'yı oluşturmaktadır. En yakın kara parçası olmasına ve sınırlarının büyük bir bölümünü Afrika'yla paylaşmasına rağmen kıtanın doğu yakasında kalan Arap Yarımadası Afrika'ya dahil değildir.² Bu şekilde ortaya konan sınırlar bugünkü birçok Afrika ülkesinin "ulusal" sınırları ile benzer bir şekilde Afrikalılar tarafından çizilmemiştir. Peki Afrikalılar kendi sınırlarını çizemeyecek kadar aciz olduklarından veya böylesi bir medeniyet çizgisine ulaşamamaları nedeniyle mi bu işi yabancılara "bırakmışlardı"?

Afrika, Avrupalı aç çakal sürülerinin kendisini parçalamak üzere koşuşturmaya başlamaları ile ölümcül yaralar aldı. Kendisine doğru pupa yelken giden kalyonlar, içerisinde ölüm kusan demir yığınlarıyla birlikte beyaz adamın doymak bilmez azgın nefsinin taşıyordu? Bu yazıya konu olan sınır sorunları dışında, öyle dermansız dertler bırakıldı ki Afrika'ya/Afrikalıya bunun boyutlarının tam olarak ifade edilmesi bile oldukça zor. Fakat bugün Afrika'daki 55 ülkenin yarısına yakınının savaş ve iç savaş durumunu yaşamaları ve bu ülkelerin kadın, çocuk, yaşlı demeden evlerini yurtlarını terk ederek yollara düşen ve sayıları milyonlara varan mültecileri, çok şeyi anlatmaya yetiyor.

Afrika'da sömürge edinen ilk devlet Portekiz olmuştur. Portekizliler silahlı çatışmaları daha 1215'te bu kıtaya sıçratarak Fas kıyılarındaki bazı kentleri ele geçirmiştir.³ 15. yüzyılda başlayan coğrafi keşifler sonrasında Afrika'nın sınırlarının farkına varıldı. Birkaç yüzyıllık dönemde sömürgeciler kıta Avrupa'sındaki karışıklıklar -Yüzyıl Savaşları ve Otuzyıl Savaşları- nedeniyle Afrika'nın kıyılarından iç kısımlarına ilerleme fırsat ve cesaretini bulamadılar. Bu dönemde Afrika'nın sahil bölgelerindeki Portekiz varlığına İspanyol ve Hollandalılar da katıldılar. Ardından Avrupalı kâşifler kanalı ile kıta Afrika'sının derinliklerine doğru tehlikeli emperyal yolculuklar yapıldı. Tehlike, bilmedikleri coğrafyada başlarına geleceklerden habersiz ilerleyen kâşiflerden çok Afrika/Afrikalı içindi. Bunu zaman gösterecekti.

Afrika'nın bir bütün olarak işgali bu dönemlerin ardından gerçekleşti. Almanya'nın birliğini sağladığı yıllar, Avrupalıların Afrika pastasından en kocaman dilimi koparmak için bölgeye üşüştüğü yıllardı. 19. yüzyılın son çeyreğinde başlayan ve son derece gelişmiş ölüm kusan silahlarla gerçekleştirilen bu amansız saldırı, tüm Afrika'yı ve Afrikalıyı hedef alıyordu.

Afrika'nın bir bakıma "keşfedilmesi" Avrupa devletlerinin kıyılardan içerilere hücumuna sebep olmuştur. Bu sömürgeleşmenin hızlanmasıdır. Kıyıda bir yeri ele geçiren, içerilere kadar olan geniş toprakların kendisinin olduğunu ilan ediyordu. Bu ise, anlaşmazlıkları artırmıştı. Bu sebeple Avrupa devletleri, 1885 yılında Berlin'de toplanıp sömürgecilikte "fili işgal" prensibini kabul ettiler. Yani Afrika'da bir toprağı fiilen işgal etmedikçe orasına sahip olunamayacaktı.⁴

Bu şekilde Avrupalılar Afrika'yı fiilen işgale ve daha çok yeri sömürgeleştirmeye yöneldiler. Kıtanın hızlı sömürgeleştirilmesi sırasında çıkan anlaşmazlıklar çeşitli ikili anlaşmalarla halledilmeye çalışıldı. Sudan üzerindeki Fransız ve İngiliz çatışması ve Doğu Afrika'daki İngiliz ve Almanlar arasındaki anlaşmazlık 1890 tarihinde çözüme kavuşturuldu. Orta Afrika'nın İngilizler ve Fransızlar arasında paylaşılması 21 Mart 1899 tarihli Fransız İngiliz anlaşması ile gerçekleştirilmiş ve her iki ülkenin egemenlik alanları kesin sınırlarla belirlenmiştir.⁵

Afrika'nın sömürülmesi gayet kısa bir süre içinde olmuştur. 1876 yılına kadar Afrika'nın ancak %10'u Avrupa işgalindeydi. 1890'a varıldığında ise sömürge olmamış kısım %10 kaddı.⁶ Sömürgeci Avrupa devletlerinin Afrika'daki sömürge bölgeleri ise şöyledir:

İngiltere sömürgeci işgalleri: Mısır (1882), Nijerya (1884), Somali (1884), Becualaland (1884-1885), İngiliz Doğu Afrika (1886), Zululand (1887), Rodezya (1889), Sierra Leone (1889), Zanzibar (1890), İngiliz Orta Afrika (1891), Uganda (1894), Aşanti (1896), Sudan (1898), Transvaal (1900), Gambia (1901), Swaziland (1902), Güney Afrika Birliği (1902). **Fransız sömürgeci işgalleri:** Cezayir (1830), Tunus (1881), Senegal (1880), Askeri Topraklar (1893), Dahomey (1893), Fransız Kongosu (1894), Komor Adaları (1886), Madagaskar (1896), Fransız Batı Afrika (1899), Fransız Somalisi (1900), Ekvador (1910), Fas (1911). **Alman sömürgeci işgalleri:** Togo (1884), Kamerun (1884), Batı Afrika (1884-1890), Almanya Doğu Afrika (1885-1890). **Belçika sömürgeci işgalleri:** Kongo (1885). **Portekiz sömürgeci işgalleri:** Cabinda (-), Cape Verde Adaları (15. yy), Portekiz Ginesi (1886), Angola (1886), Mozambik (1885). **İtalyan sömürgeci işgalleri:** Eritre (1890), Libya (1812), İtalyan Somalisi (1889), Etiyopya (1936-1941). **İspanyol sömürgeci işgalleri:** İspanyol Sahrası (1900), Rio Muni (1884), İspanyol Fas'ı (1926).⁷

Kıtanın yeniden bölüşülmesi ile sonuçlanacak olan 1. Dünya Savaşı'ndan sonra Afrika'da bağımsızlık yönünde bazı kıpırdanmalar başladı. Kuzey Afrika'da Abdülkerim el-Hattabi Fransa ve İspanya'ya karşı, Senüsiler Libya'da İtalyanlara karşı, Tunus, Çad, Yukarı Volta (Burkina Faso) ve Kamerun'da Fransızlara karşı ayaklanmalar yoğunlaşırken, Angola'da da Portekiz yönetimine karşı bağımsızlık hareketi başlatıldı (1913). Alman Güneybatı Afrika'sında Herero ve Hotonto (1904), Alman Doğu Afrika'sında Maji Maji (1905-1907) Natal'de Zulu (1906), Somali'de Seyyid Muhammed (1890-1898) ve Sudan'da Mehdi (1881-1895) ayaklanmaları anılması gereken önemli hareketlerdir.⁸

Bugün Afrika'da görülen istikrarsızlık, iç çatışma ve bazı bölgelerdeki karışıklıkların başlıca sebebini, sömürge yönetimlerinin geride bıraktıkları suni sınırlar ve azınlıklar gibi siyasi meseleler teşkil etmektedir. Berlin Konferansı ve Brüksel Kongresi (1890) ile sömürgeciliğin fiili işgal esasına bağlanması, sömürge arasında ortaya suni sınırlar çıkarmıştır. Sınırların belirlenmesinde ülkelerin sosyal ve kültürel özellikleri ile coğrafi yapıları dikkate alınmadığından aynı kabile insanların iki ayrı devletin sınırları içerisinde kalmaları ve birbirine düşman kabilelerin de bir devletin çatısı altında toplanmaları söz konusu olmuştur.⁹ Bunun sonucunda sömürgeci siyasi otoritenin kalkması ile ülke içinde etnik çatışmalar ortaya çıkarken komşu devletler arasında da sınır anlaşmazlıklarından doğan çatışmalar başlamıştır.¹⁰

Sömürgecilerin ellerine geçirdikleri yerlerdeki gelişigüzel düzenlemeleri, sadece Afrika'nın Atlantik kıyısına bile bakıldığında ortaya dramatik bir şekilde çok parçalı bir coğrafya çıkartmaktadır. En kuzey kıyısında eski Fransız Fas'ının içine İspanya'nın küçük İfni sömürgesi sıkışmıştı; daha aşağıda İspanya'ya "ait" Sahra ve Rio de Oro vardı. Ve yine güneyde Fransız Moritanya ve Senegal. Fas, Moritanya'da hak iddia ederken, eski İngiliz sömürgesi Gambiya, Senegal'in tam ortasında upuzun bir şerit gibi yer almaktadır. Eski Fransız Gine'sinin ortasında ve açıklarında Portekiz'e "ait" topraklar vardır. İngiliz Sierra Leone, Amerikalıların "kurduğu" Liberya, Fransız Fildişi Kıyısı, İngiliz Altın Kıyısı, Alman Togo, İngiliz Nijerya, Alman Kamerun ve Fransız Gabon yan yanaydı. Bu sonuncusunun içinde İspanya'ya "ait" Rio Muni bulunmaktaydı.¹¹

Sınırlar tarihsel ve etnik özellikler dikkate alınarak çizilmemişti. Sınır çizgilerinin % 44'ü paralel ve meridyenlere, %30'u dümdüz veya yuvarlak çizgilere, % 29'u da dağ, nehir, vadi gibi coğrafya özelliklerine göre çizilmişti. Sömürge sistemi yıkılmaya yüz tuttuğu sırada kıtanın siyasal haritası, kıyılarının açığındaki adalar sayılmadığı takdirde, 52 toprak parçası idi. İngiltere 20, Fransa 18, Portekiz 5, İspanya 4, İtalya 3 ve Belçika 2 toprak sahibiydi.¹² İşte bu parçalanmış topraklar büyük ölçüde bugün sayıları 55'e varan Afrika ülkelerinin devlet sınırları olmuştur. Yani Avrupa'nın sömürgeci ülkelerinin kendi sömürge sınırları bugün yaşayamaya devam etmektedir. Tabii ki problemler de.

Bölgedeki devletler sınırlar nedeniyle birçok kez savaşmışlardır. 1960'larda Fas ile Cezayir, Benin ile Nijer, Etiyopya ile Somali; 1970'lerin sonlarında Uganda ile Tanzanya ve tekrar Etiyopya ile Somali; 1980'lerin başında Çad ile Libya; 1980'lerin sonunda Fas ile Moritanya ve 1990'ların sonunda Eritre ile Etiyopya arasında sınır anlaşmazlıkları patlak vermiştir. Aynı zamanda Mali ile Burkina Faso 1960'lar, 1970'ler ve 1980'lerde farklı zamanlarda sınır savaşları yaparken Nijerya ile Kamerun 1960'lar ve 1980'lerde sınırlar yüzünden savaşmışlardır. Bu savaşlardan hiçbiri sınır değişimi ile sonuçlanmamıştır.¹³

Afrika'daki savaşların büyük çoğunluğu Müslüman coğrafyalardadır.¹⁴ Sudan, Nijerya, Çad, Eritre ve Ogaden gibi ülke ve bölgelerdeki sivil savaşlar... Müslümanların yaşadığı bölgelerdekiler de dahil olmak üzere Afrika'daki tüm sivil savaşlar temelde etnik amaçlıdır. Etnik amaçlı sivil savaşların cereyan ettiği ülkelere Angola, Zimbabve ve Zaire gibi Müslümanların azınlıkta olduğu Afrika ülkelerini de dahil edebiliriz. Afrika'yı parçalayıp ardından da Afrika'nın kimi bölgeleri arasında yapay sınırlar çizen Afrika'nın sömürgeci

Batı ülkeleri, Afrika'da dur durak demeden tekrarlanan yeni etnik nedenlere dayalı sivil savaşların patlak vermesinde birinci derecede sorumludur.¹⁵

İşte çok yakın bir süre önce dehşet içerisinde tanıklık ettiğimiz Ruanda... Ruanda'nın 1885'te Almanya ile başlayan sömürge tarihi, Belçika sömürgesi olarak 1. Dünya Savaşı sonrasında devam etmiştir. Sömürgeci ülkeler bölgede denetim kurmak için etnik farklılıklar oluşturma ve bu farklılıkları kullanma yoluna gitmişlerdir. Aslen aynı etnik kökenden gelen Tutsi ve Hutular da bu politikanın kurbanları olmuşlardır. Daha önce 1959-65 ve 1973 yıllarındaki çatışmalarda on binlerce Ruandalı hayatını kaybetmiştir. Ruanda'daki %15'lik Tutsi iktidarı son bulduğunda da Hutularla (%85) benzer savaşlar patlak vermiştir. Bu savaşların son halkası 1994 Nisan'ında başlamıştır.

6 Nisan 1994'te Ruanda'nın başkenti Kigali'de içinde Hutu etnik topluluğuna mensup Ruanda ve Burundi devlet başkanlarının bulunduğu araba havaya uçurulmuş ve bu olay sonrasında Hutular, Tutsilere karşı etnik katliama girişmişlerdir. Olayların üzerinden üç ay geçtiğinde bilanço korkunçtur; tam 750.000 Tutsi ve 50.000 Hutu palalarla doğranarak katledilmiştir. Bölgede etkili olan Belçika, Fransa, ABD olayların durdurulması için hiçbir girişimde bulunma ihtiyacı hissetmemiştir. İlerleyen haftalarda katliamlar devam etmiştir. 1989'da 7 milyon olan Ruanda nüfusu katliamlardan sonraki 1996 sayımlarında 5,5 milyon olarak belirlenmiştir. 1,5 milyon insanın katledildiği Ruanda, insanlığın küçük düşürüldüğü, bir hiç yerine konduğu ve nefretle muamele gördüğü bir coğrafya olmuştur.

Wole Soyinka¹⁶ 1994 yılında kendisiyle yapılan röportajın son bölümünde şöyle diyor; "Afrika Birliği Teşkilatı'nın¹⁷ kuruluşundan bu yana yarattığı en büyük hayal kırıklıklarından biri, bu konunun (sınır sorunları ve etnik ayrımcılık) üzerine gitmemiş olmasıdır. Onun yerine, kendine ana ilkelerinden biri olarak müdahale etmemeyi ve sömürge döneminden kalma sınırların dokunulmazlığını seçmiştir. İşte bu nokta siyasal iradenin başarısızlığını temsil eder. Eğer bütün bunların bize zorla uygulanan sömürge ulus devlet haritasından kaynaklandığını anlayamıyorsak, durumu uzun vadede düzeltme şansımız da pek az olur. Afrika Birliği Teşkilatı 1963'te kurulduğu zaman bu işi yapmaktan kurtuluruz sanmış olsak bile, **elimizde gönye ve cetvellerle oturup Afrika uluslarının sınırlarını yeni baştan çizmemiz gerek.**"¹⁸

Sonnotlar

1 "Afrika", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1, s. 413. 2 Ali Mazrui, s. 107. 3 Türkkaya Ataöv, *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 1977, s. 12. 4 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul: Alkım Yayınevi, s. 84-85. 5 "Afrika", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1, s. 421. 6 Armaoğlu, s. 83. 7 Ataöv, s. 643-644. 8 "Afrika", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1, s. 423. 9 19. yüzyılda sömürgelerin sınırları sömürgeci devletler tarafından gelişigüzel çizilmişti. Bunun sonucu olarak ortaya çıkan sınırlar ya bir etnik grubu iki devlet arasında bölmüş ya da birden çok etnik grubu aynı devletin sınırları içinde bırakmıştı. Bugün dünya devletlerinin ancak %10'u tam anlamıyla homojen sayılabilir. % 40'ında, toplumun %75 ya da daha çoğunu oluşturan bir etnik grup egemen bulunmaktadır. Asıl sorun, hiçbir etnik grubun nüfusun yarısını bile oluşturamadığı devletlerde ortaya çıkmakta ve bu tip devletler de dünya devletlerinin %30'unu oluşturmaktadır bk. Oral Sander, *Siyasi Tarih - II*, İstanbul, İmge Kitabevi, 2001, s. 509-510. 10 "Afrika", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1, s. 425. 11 Ataöv, s. 607. 12 Ataöv, s. 607. 13 I William Zartman, "Savaşın Sınırında", *Foreign Policy*, Mayıs-Haziran 2001, s. 77. 14 Afrika, Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu tek kıtadır. 15 Mazrui, s. 305. 16 1986 Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazanmış olan Nijeryalı yazar. 17 Güney Afrika Cumhuriyeti ve Namibya dışında bütün Afrika ülkelerinin üye bulunduğu milletlerarası bir teşkilat. Afrikalılar arasında birliği ve dayanışmayı arttırmak amacıyla 1958-1961 yılları arasında kurulan teşkilatların tamamı Afrika Birliği Teşkilatı'nın kurulması ile birlikte fonksiyonlarını kaybederek dağılmışlardır. Kuruluş Mayıs 1963'ten beri faaldir. 18 Nathan Gardels, *Yüzyılın Sonu*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1995, s. 112.